

**ТРАНСФОРМАЦІЯ ПРОДОВОЛЬЧИХ СИСТЕМ:
ВИКЛИКИ, МОЖЛИВОСТІ, ПРІОРИТЕТИ**
(модератор – д.е.н., проф. Кащена Н.Б.)

**АГРАРНИЙ СЕКТОР УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ:
ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ**

Т.І. Глянь, здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії*¹,
заступник генерального директора ПП «Агро-Глянь» (ДБТУ, Харків)

Українське сільське господарство втратило значні обсяги ресурсів та інфраструктури внаслідок повномасштабного вторгнення. Істотні втрати стосуються елеваторних потужностей, адже чимала кількість була знищена, пошкоджена або окупована. На 12,3 в.п. проти 2021 року зросла частка експорту продукції АПК від загального експорту товарів у 2022 році. Наразі це основна галузь, яка займає більше половини експорту товарів з України. Після повномасштабного вторгнення позиції України на світовому ринку зазнали змін. Частина продукції втратила свої позиції у світовому експорті продукції АПК. Але Україні вдалося здебільшого зберегти їх, а в деяких випадках поліпшити становище. Позитивна зміна позицій України по окремій продукції здебільшого була спричинена відновленням виробництва та експорту, а також поліпшенням доступу деяких товарів на європейський ринок.

Після повномасштабного вторгнення позиції України на світовому ринку зазнали змін. Частина продукції втратила свої позиції у світовому експорті продукції АПК. Але Україні вдалося здебільшого зберегти їх, а в деяких випадках поліпшити становище. Позитивна зміна позицій України по окремій продукції здебільшого була спричинена відновленням виробництва та експорту, а також поліпшенням доступу деяких товарів на європейський ринок.

Значних збитків зазнало рослинництво. Зокрема, втрата обсягів виробництва продукції рослинництва в натуральних величинах 2022 р., порівняно з попереднім роком, становить 35–40 %, що зумовлено скороченням посівних площ (через тимчасову окупацію територій України) і нижчою врожайністю культур, порівняно з попереднім роком. Загальна кількість суб'єктів господарювання агропромислового комплексу, які зазнали збитків внаслідок збройної агресії РФ, становить 2653 од. (площі ріллі зменшилися на 1,9 млн га, багаторічних насаджень – на 9 тис. га). Крім того, територія близько 1 млн га потребує обстеження на наявність вибухонебезпечних предметів.

Суттєво постраждала тваринницька галузь. За даними Мінагрополітики, через військові дії втрачено 15–20 % поголів'я великої рогатої худоби, свиней і птиці. Найбільше постраждали господарства Чернігівської, Харківської, Сумської, Київської, Донецької, Луганської, Миколаївської, Херсонської, Запорізької областей, де на початку 2022 р. було сконцентровано за всіма категоріями господарств: поголів'я ВРХ – 25,3 %, корів – 25,8 %, свиней – 31,5 %, овець та кіз – 28,2 %, птиці – 24,9 %. Виробництво продукції тваринництва у зазначених областях становило: м'яса – 20 %, молока – 28,7 %, яєць – 44,8 %.

До повномасштабного вторгнення Харківщина була промисловим регіоном з багатогалузевим комплексом та великим економічним потенціалом. Область посідала третє місце за кількістю підприємств і п'яте – за обсягом реалізованої продукції. Прибутки підприємств Харківщини зменшилися втричі. Частка Харківської області у виробництві с/г продукції України у 2022 р становила 3,3 % незважаючи на складну ситуацію і проблеми з посівом і збором врожаю.

¹ Науковий керівник: Антощенкова В.В., д.е.н., доц.

Повномасштабне вторгнення військ РФ до території України, яке розпочалося 24 лютого 2022 року, мало згубні наслідки для аграрного сектору, як в цілому України, так і Харківської області. Землі сільськогосподарського призначення зазнали великої шкоди від мінного забруднення та прямого фізичного пошкодження. Через бойові дії польові роботи у 2022 році аграріями області проводилися на 60% площ, посів та збір сільськогосподарських культур аграрії проводили у 5 районах (Богодухівський, Красноградський, Лозівський, частково Харківський та Чугуївський). Ізюмський, Куп'янський райони та окремі окуповані території Харківського та Чугуївського районів не змогли у 2022 році провести необхідні польові роботи та збір урожаю озимих культур. Внаслідок дій окупантів постраждали більш ніж 270 підприємств у галузі тваринництва та рослинництва. Також пошкоджено або знищено 322 одиниці сільськогосподарської техніки. Попри це, підприємства продовжували працювати там, де дозволяла безпекова ситуація. Під урожай 2022 року аграріями області було проведено посів сільськогосподарських культур на площі 883,7 тис. га, що на 54,6% менше до показника 2021 року. Господарствами всіх категорій Харківської області у 2022 році зібрано понад 2,3 млн т зернових та зернобобових культур при середній врожайності 42,1 ц/га (у 2021 році – 47,3 ц/га). В тому числі виробництво основних зернових культур склало: пшениці (озимої та ярої) намолочено 1312,5 тис. т, що на 52,9% менше до показника 2021 року; кукурудзи на зерно – 732,1 тис. т, що на 50,7% менше до 2021 року; ячменю (озимого та ярого) – 236,8 тис. т, що на 52,5% менше до 2021 року. Крім того, на деокупованих територіях площі, які були засіяні восени 2021 року озимими зерновими культурами під урожай 2022 року, не були зібрані належним чином, або зовсім не підлягали до збирання, через високий ризик мінного забруднення. Серед основних технічних культур зібрано: соняшнику – 683,3 тис. т, що на 51,8% менше 2021 року; сої – 27,6 тис. т, що на 31,3% менше 2021 року. У році спостерігалось зменшення валового збору сільськогосподарських культур як за рахунок зменшення посівних площ, так і за рахунок зниження врожайності. У порівнянні з 2021 роком врожайність 112 сільськогосподарських культур є нижчою через недотримання всіх технологічних процедур.

У 2022 р. ціни на світовому ринку на більшість продукції АПК були доволі високими, тому падіння експорту у грошовому вимірі було менш істотним, ніж у натуральному. Зросла частка європейських країн у структурі експорту агропродукції, що зумовлено: блокадою портів та зміною логістичних маршрутів, внаслідок чого продукція спершу експортується до сусідніх країн, а не до кінцевого споживача напряму; зняттям торгових бар'єрів з боку ЄС.

У 2022/23 маркетинговому році 74,4% продукції АПК експортували морським транспортом, хоча до війни цей показник становив 98%. Війна змусила аграріїв знайти альтернативні шляхи експорту.

Морські перевезення були основою для українських аграріїв, тому блокування більшості портів завдало потужного удару по економіці. Початок роботи «Зернової ініціативи» у серпні 2022 р. був критично важливим, адже завдяки цьому Україна змогла експортувати понад 30 млн т продукції, поки РФ не вийшла з угоди у липні 2023 р. Частково компенсувати удар по морській логістиці змогли наземні транспортні шляхи, проте акцент залишався на портовій інфраструктурі. Після виходу РФ із «Зернової ініціативи» зросла частка відвантажень через порти Дунаю та наземні транспортні шляхи. Незважаючи на адаптацію ринку до нових реалій, аграрії досі стикаються зі значними проблемами зі збутом через постійні обстріли портової інфраструктури та обмеження на експорт, що вводять сусідні країни.

Поряд з вищезазначеним, основними викликами та обмеженнями для аграрного сектора України в умовах повномасштабної війни є такі: дефіцит фінансових ресурсів для стабільного ведення господарської діяльності сільськогосподарських виробників, зокрема через зростання собівартості виробництва; спрощення процесів сільськогосподарського виробництва, зменшення внесення добрив та засобів захисту рослин, що знижує врожайність сільськогосподарських культур та погіршує якісний склад земель; посилення кризових явищ у тваринництві, зокрема в м'ясо-молочній галузі; дефіцит трудових ресурсів у сільськогосподарському виробництві; руйнування інфраструктури виробництва,

перероблення та зберігання сільськогосподарської продукції та харчових продуктів; екологічні виклики.

Наслідки мінування для АПК: втрати врожаю (заміновані території неможливо обробляти і збирати з них урожай, це призводить до зменшення виробництва та економічних наслідків); втрата с/г техніки (фінансові витрати на купівлю або ремонт обладнання, яке постраждало на замінованій території); безпека працівників (заміновані території створюють серйозну загрозу безпеці працівників, які мають працювати на замінованих землях); екологічні наслідки (мінування може призвести до забруднення ґрунтів та водних ресурсів хімічними речовинами, що матиме негативний вплив на середовище та екосистему); поширення інвазивних видів (пошкоджені екосистеми можуть стати більш вразливими перед поширенням інвазивних видів рослин, які витіснятимуть місцеві види та загострюватимуть екологічну ситуацію); зниження інвестицій (ситуація з мінуванням може вплинути на інвестиції в агросектор та інфраструктуру, оскільки інвестори можуть утримуватися від вкладань у нестабільний регіон).

Загалом аграрний сектор в умовах повномасштабної війни 2022-2023 рр. продемонстрував належну спроможність виробляти сільськогосподарську сировину та постачати харчові продукти на внутрішній та зовнішні ринки. Ключові напрями забезпечення функціонування аграрного сектора в умовах повномасштабної війни мають бути спрямовані на збереження ефективності ланцюга «виробництво – перероблення – зберігання – постачання населенню харчових продуктів». Виникає потреба формування нової повоєнної моделі розвитку аграрного сектора зі збалансуванням його економічних та екологічних компонентів, що відповідатиме цілям сталого розвитку. Першочерговим завданням державної аграрної політики у 2024 р. є відновлення аграрного виробництва на деокупованих територіях, що продиктовано потребою якнайшвидшого забезпечення продовольчих потреб населення, можливостей самозайнятості, Отже – створення умов для повернення людей до громад, у яких відновлено базову безпеку. Треба сприяти рівноправному розвитку всіх організаційно-правових форм господарювання. Потрібне розширення асортименту експорту аграрної продукції. Потрібні диверсифікація сфер та видів офіційної зайнятості населення, поширення несільськогосподарських видів діяльності на сільських територіях для зниження бідності та зростання доходів сільського населення. Це вимагає створення умов для поширення в Україні новітніх світових тенденцій у розвитку сільської економіки: підтримки дрібнотоварного виробництва сільськогосподарської продукції з високою доданою вартістю; формування коротких споживчих ланцюгів; сприяння просуванню в сільську місцевість дрібновузлового промислового виробництва та виробництва енергії з відновлюваних джерел; розширення виробництва будівельних матеріалів, сфери виробничих і споживчих послуг, інклюзивних форм туризму та рекреації тощо. Це потребує прискорення темпів відновлення дорожньо-транспортної інфраструктури на селі, формування сучасних телекомунікаційних мереж і цифрової інфраструктури. Відновлення аграрного сектора на сучасних засадах стане рушієм значної активізації розвитку суміжних секторів економіки, до яких належать перероблення агропродукції та харчова промисловість, виробництво добрив, аграрне машинобудування, біоенергетика, сегменти IT-індустрії, задіяні в цифровізації аграрного виробництва та логістики. Важливими є відповідне інформування потенційних інвесторів про інвестиційні можливості й привабливість цих галузей, а також моніторинг, визначення потреб агропідприємств, у т. ч. в товарах та послугах суміжних галузей. Оптимізації міжсекторної взаємодії слугуватимуть формуванню агропродовольчих кластерів, залучення інвестицій в горизонтальну диверсифікацію агробізнесу, створення умов для локалізації суміжних виробництв на території України.

Список джерел інформації

1. Офіційний сайт державної служби статистики України. 2022. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>
2. Вплив війни на прибутковість сільськогосподарського виробництва. Міністерство аграрної політики та продовольства України за підтримки Глобального фонду зі зменшення ризиків катастроф і відновлення (GFDRR). URL: <https://minagro.gov.ua/storage/app/sites/1/uploaded-files/viyni-na-prib>.

3. Розпорядження КМУ «Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері сприяння розвитку соціально відповідального бізнесу в Україні на період до 2030 року» від 24.01.2020 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/66-2020-%D1%80#Text>

4. Загроза продовольчій безпеці світу / Міністерство закордонних справ України. 2023. 23 листоп. URL: <https://mfa.gov.ua/zagroza-prodovolchij-bezpeci-svitu>.

ПОВОЄННІ РЕАЛІЇ УПРАВЛІННЯ ВІДНОВЛЕННЯМ ТА ТРАНСФОРМАЦІЄЮ ДО СТАЛОГО РОЗВИТКУ АГРОПРОДОВОЛЬЧИХ СИСТЕМ (НА ПРИКЛАДІ ТОВ «АГРОФІРМА ІМЕНІ ГАГАРИНА»)

А.Ф. Гацько, д-р екон. наук, проф., директор (ТОВ «Агрофірма імені Гагаріна», Харків)

Ю.М. Сагачко, канд. екон. наук, доц. (ДБТУ, Харків)

О.В. Грідін, канд. екон. наук, доц. (ДБТУ, Харків)

Динамічний розвиток агропродовольчих систем України має стати невід’ємною складовою потужного економічного, соціального та екологічного відродження країни у повоєнний період. Агропродовольчий сектор, наразі, залишається центральною складовою економічної системи України, охоплюючи набагато більше, аніж просто вирощування сільськогосподарських культур та тварин. Його роль та значення, при цьому, є багатоаспектними. Зокрема, в економічному сенсі він є ключовим джерелом наповнення бюджету та валютних надходжень для країни. Його розвиток сприяє збільшенню виробництва та доходів селян, підвищенню рівня зайнятості та зменшенню бідності. Соціальний аспект розвитку агропродовольчих систем полягає у здійсненні позитивного впливу на життя сільського населення, забезпечуючи йому доступ до достатнього, якісного та збалансованого харчування. Крім того, розвиток аграрного сектора сприяє збільшенню інвестицій у сільські території, зміцненню інфраструктури та розвитку місцевих громад. І, зрештою, не менш важливим з поміж наведених є екологічний аспект. Сучасне землеробство та сільське господарство часто стикаються з проблемами, пов’язаними із виснаженням ґрунтів, забрудненням водних ресурсів та викидами шкідливих речовин в атмосферу. Розвиток стійких агропродовольчих систем, таких як органічне землеробство та агроекологічні методи, сприяє зменшенню негативного впливу на навколишнє природне середовище та збереженню природних ресурсів для прийдешніх поколінь.

Отже, розвиток агропродовольчих систем має стратегічне значення для України. Створення сприятливого інвестиційного клімату, впровадження сучасних технологій та підтримка товаровиробників сприятиме їх сталому розвитку та підвищенню якості життя населення.

Необхідно відзначити, що наслідки широкомасштабної війни на території нашої держави, активна фаза якої триває вже понад два роки, серйозно порушили виробництво та торгівлю продовольством в Україні, поставивши під загрозу продовольчу безпеку не лише нашої країни, а й усього світу. Війна завдала українському сільському господарству катастрофічних збитків, які включають часткове або повне знищення техніки та обладнання, складських приміщень, худоби та багаторічних насаджень, а також зруйновані та зіпсовані матеріально-технічні засоби та аграрну продукцію, сільськогосподарські угіддя, які потребують огляду та розмінування, очищення та відновлення. Сукупні збитки включають втрати виробництва, такі як незібраний урожай, зниження обсягів виробництва, збільшення собівартості виробництва та зниження цін реалізації експортно-орієнтованих товарів, таких як пшениця, ячмінь, кукурудза, насіння соняшнику тощо. Крім прямого впливу на сільське господарство, війна чинить руйнівний вплив на навколишнє середовище, ґрунти та якість води, що, цілком очевидно, матиме негативний вплив на розвиток сільського господарства у віддаленій перспективі. Війна спровокувала широкомасштабну та довготривалу деградацію довкілля, зокрема й ґрунтової екосистеми. Проте, незважаючи на значні втрати, аграрний